

ACADEMIA

Accelerating the world's research.

Tarihin En Ölümcül Virüsünün Yeniden Hatırlanması: İspanyol Gribi'nin Kısa Bir Öyküsü

murat yolun

Tarihin En Ölümcül Virüsünün Yeniden Hatırlanması: İspanyol Gribi'nin Kısa Bir Öyküsü

Cite this paper

Downloaded from [Academia.edu](#)

[Get the citation in MLA, APA, or Chicago styles](#)

Related papers

[Download a PDF Pack](#) of the best related papers

[İspanyol Gribi](#)

Osman KOÇIBAY

[Hegemonyaya Giden Yolda Revizyonizm ve Anakronizm: M. Attila Aykut'un "Silah Arkadaşları"nda Tarih...](#)
Erol Köroğlu (Koroglu)

[Birinci Meclis'te İşçi Meselesi ve Zonguldak Maden İşçilerine Yönelik Yasal Düzenlemeler](#)
Nurşen Gürboğa

TARİHİN EN ÖLÜMCÜL VİRÜSÜNÜN YENİDEN HATIRLANMASI:

İspanyol Gribinin Kısa Bir Öyküsü

MURAT YOLUN

OSMANLI İMPARATORLUĞU SON DEMLERİNDE BALKAN SAVAŞLARI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI GİBİ YIKICI DENEYİMLERİN YANI SIRA HALK ARASINDA İSPANYOL NEZLESİ VEYA İSPANYOL HASTALIĞI OLARAK BİLİNE GRİP PANDEMİSİ FACİASINDAN DA DERİNDEN ETKİLENDİ. SALGININ OSMANLI'YA HANGİ YOLLARDAN SİRAYET ETTİĞİNİ TESPİT ETMEK GÜÇ OLSA DA AVRUPA'DAN GELMİŞ OLMASI BİRAZ DAHA MUHTEMEL OLARAK GÖRÜNMEKTEDİR.

Eric Hobsbawm'ın Aşırıliklar Çağı olarak adlandırdığı zaman dilimi (1914-1991) iki dünya savaşı, devrimler, buhranlar ve imparatorlukların çöküşü gibi küresel ölçekli hadiselelere şahitlik ederken bu periyotta yaşanan ve insanlık tarihinin en büyük biyolojik felaketlerinin başında gelen İspanyol gribi 1918 ve 1920 arasında 50 ile 100 milyon arasında insanın hayatına mal oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın son perdesinde sahneye çıkan bu

grip salgını 14. yüzyıldaki veba salgını (Kara Ölüm) ile birlikte Mahşerin Dördüncü Atlısı' olarak hastalık yapıcıların (patojenlerin) ne kadar ciddiye alınması gerektiğini apaçık biçimde ortaya koydu. 2019'un son sonlarında Çin'de patlak veren ve oldukça bulaşıcı olan COVID-19 (Coronavirüs) hastalığı yaklaşık 100 yıl öncesinde tüm dünyada yaşananların kısmen bir benzerini şu sıralar bizlere yaşatarak İspanyol gribi pandemisini tekrar gündemimize getirdi. Grip

Grip salgınının ilk çıktığı yer olarak kabul edilen Camp Funston'da kurulan hastane

Birinci Dünya Savaşı'ndan maske ile dönen ABD askerleri

çoğunlukla pek öldürücü olmayan ve hatta tarihte Osmanlı dahil birçok ülkede üst makamlara bildirilmesi bile zorunlu olmayan bir hastalık iken bunun milyonlarca insanı ortadan kaldıran bir pandemiye dönüşmüş olması oldukça şaşırtıcı gelebilir.

GRİP SALGININ ORTAYA ÇIKIŞI

İspanyol gribinin Birinci Dünya Savaşı gibi kaotik olarak adlandırabileceğimiz koşullar altında ortaya çıkmış olması, hastalığın seyri hakkında birçok bilginin kamuoyundan saklanması ve basın üzerinde ciddi bir sansürün olması gibi faktörler hastalığın tam olarak nerede başladığını ve pandemi haline nasıl geldiğini anlamamızı güçleştirse de salgının ortaya çıktığı yer konusunda üç temel görüş bulunmaktadır. İlk görüş, bu salgının Çin'de başladığını ve daha sonra buradan da tüm dünyaya ihraç edildiğini savunmaktadır. Çin'deki kanatlı hayvan sayısının fazla olması ve 20. yüzyılın başlarında 400 milyondan fazla insanın yaşaması bu ülkede bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması ve yayılması için uygun bir ortam sağlıyordu. Zaten grip salgınları Çin'de sıklıkla görülüyordu ancak bunlar çoğunlukla küçük çaplı salgınlar olarak adlandırabileceğimiz endemik şekilde kalıyordu.

Bu biyolojik felaketin kökenini bulmak için American Medical Association tarafından görevlendirilen Dr. Edwin Jordan'ın yapmış olduğu çalışmalar bu görüşün sağlam şekilde temellendirilmediğini ve Çin'de savaş döneminde görülen üst solunum yolu enfeksiyonlarının tam olarak grip değil de pnömonik veba olduğunu ortaya koydu.² Jordan, İspanyol gribinin habercisi olarak adlandırabileceğimiz bir hasta-

lığın izini Çin'de bulamadı. Hayvanlardan insanlara geçen (zoonotik) hastalıkların yayılması ve hatta Çin dışına da sirayet ederek bir salgına dönüşmesi için son derece elverişli olduğu bilinmekteydi. Günümüzdeki COVID-19 hastalığı Dünya Sağlık Örgütü tarafından grip olarak tanımlanmasa da bu hastalığın hayvanlardan insanlara geçtiği mikrobiyolojik olarak tespit edilmiştir. Zaten birçok epidemiyolog bir sonraki grip salgının Çin'den çıkmasının kuvvetle muhtemel olduğunu sonraki yıllarda sıklıkla dile getiriyordu. Bu tarz bir hastalığın Çin gibi nüfus ve kanatlı hayvan yoğunluğunun fazla olduğu bir ülkede zuhur etmesi tarihsel epidemiyoloji ile ilgilenenler için şaşırtıcı olmadı.

İspanyol gribinin anavatanı hakkındaki ikinci görüş ise hastalığın Batı Avrupa'dan tüm dünyaya sirayet ettiği hakkındadır. Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı muharebelerinin cereyan ettiği yerlerden biri olan Flandre ovasında ve civarında milyonlarca asker bulunmaktaydı. Bu askerler arasında en dikkat çekici olanlarının başında ise günümüzde Laos olarak adlandırılan Vietnam ve Kamboçya'nın bulunduğu yerlerde hüküm sürmüş olan Annam Krallığı'ndan getirilmiş askerler geliyordu. Fransızlar bu topyekûn harpte asker ve iş gücü açığını karşılayabilmek için sömürgelerinden takviye yapma ihtiyacı duymuştu ancak Güneydoğu Asya'dan gelen bu kişiler beraberlerinde Annam zatürresi olarak adlandırılan bulaşıcı bir solunum yolu enfeksiyonunu da getirdiler.³ Ayrıca, Fransa'nın kuzeydoğusundaki Etaplés kentinde bulunan İngiliz üssünde 1 milyondan fazla asker barınmaktayken bu üssün hemen yakınında da do-

Maske ile oynayan beyzbol oyuncular

muz, kaz, ördek gibi zoonotik hastalıklar taşıyabilen hayvanların çiftlikleri bulunmaktaydı.⁴ Bu askerler arasında savaşın sonlarına doğru pürülan bronşit denilen bir solunum yolu enfeksiyonu salgın biçiminde görüldü. İspanyol gribinin Batı Avrupa'dan tüm dünyaya ihraç edildiğini savunanlar Annam zatürresi ve pürülan bronşitin bu küresel faciayı tetiklediği kanısında olmalarına rağmen bu bahsedilen hastalıkların grip pandemisine yol açan Influenza A tipi H1N1 virüsü ile bağlantısı mikrobiyolojik açıdan ortaya koyamamıştır. Zaten bu zatürre ve bronşit salgını son derece sınırlı kaldı.

1918'de gerçekleşen bu grip pandemisinin nereden çıktığına dair üçüncü yaklaşım ise Amerika Birleşik Devletleri'ni işaret etmektedir. Burada görülen vakalar ile dünyanın geri kalanındakilerde görülen semptomlar hemen hemen aynı ve kurbanları da benzer bir profil çiziyor. İlk vakalar 1918'in Ocak ve Şubat aylarında Kansas City'ye bağlı Haskell County'den gelmeye başladı. Burada görev yapan Dr. Loring Miner, daha önce hiç görmediği bir enfeksiyonla karşılaşınca durumu *American Public Health Service*'e bildirdi ve konuyla alakalı olarak *Public Health Reports* isimli dergiye salgınla ilgili uyarılar içeren bir makale gönderdi ama makale basıldığında artık hastalığa çok sayıda kurban verilmeye başlanmıştır. Hastalığın ortaya çıktığı Haskell County'de çok sayıda domuz ve kümes hayvanları çiftliklerinin yanı sıra Çinli işçilerin de bulunduğu *Camp Funston* isimli bir kışla da yer alıyordu. Grip salgını ister buradaki domuz veya diğer kanatlı hayvanlardan ister Çinli işçilerden gelmiş olsun, İspanyol pandemisinin ana üssü burasıydı. Dünya üzerinde H1N1 virüsünün ilk olarak görüldüğü yer olarak kayıtlara geçti.⁵ Kışla gibi kalabalık mekanlar, hayvanlarla kurulan yakın temas, Uzak Doğu gibi yerlerden gelen işçiler burada salgın hastalık için gereken koşulların olgunlaşmasını sağladı. Kampın kumandanı olan Leonard Wood, Kansas valisine şunları yazdı: "Bir günde 1440 dakika vardır. Ben size gripten dolayı hastaneye günde 1440 hasta kabulü aldığımı söylersem, tıbbi ve bakımla ilgili hizmetlerin üzerindeki yükü anlayabilirsiniz."⁶

İspanyol gribinin yayılmasındaki en önemli etmenlerden bir tanesi de siyasi ve tıbbi otoritelerin başta kasıtlı şekilde kayıtsız ve duyarsız davranma-

şıydı. *American Medical Association* grip salgınına karşı özel bir önlem alınmasının gereksiz olduğunu söylerken gazeteler ise savaş döneminde sivil ve askerlerin moralini yüksek tutabilmek için sessiz kalmayı tercih etmişlerdi. Ancak salgın, *Camp Funston*'dan günde ortalama 70 askerın gripten öleceği *Camp Devens* gibi diğer kışlalara da sirayet edince durumun hayli ürkütücü olduğu hızlı biçimde idrak edildi.⁷ Esasında bu durum, tarihteki birçok salgın için de söylenebilir. İnsanlar öldürücü salgını uzak bir ihtimal olarak değerlendirerek onu görmezden gelmeyi veya umursamamayı tercih ederler. Salgının ciddiyeti ortaya çıkıp ilk ölümler görülmeye başlayınca işin rengi de değişiyordu.⁸

Grip salgınının pandemi haline dönüşmesine yol açan kilit unsur ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nda 2 milyon civarında askerini Avrupa'ya göndermesiydi. Fransa'nın batısında bulunan Brest'e ayak basan *American Expeditionary Forces* askerleri H1N1 virüsünün kıta geneline yayılmasını sağladılar ancak Avrupa'da savaş döneminde basın üzerinde ciddi sansür mekanizması bulunduğundan birçok insan salgından bihaberdi. Avrupa kamuoyu bu biyolojik felaketi savaşta tarafsız kalan İspanya medyası aracılığıyla öğrendiğinden dolayı "İspanyol gribi" olarak adlandırdı.

Grip pandemisi, dünyayı üç dalga halinde vurdu. İlk dalga martta başlayıp 1918'in yazında sona ererken ikinci dalga ise yine aynı senenin sonbaharında ortaya çıktı. Son dalga ise 1918'in sonlarında başlayıp etkisini gösterdi. Gribin etkisi 1920'lerin başında dahi görülmüş ise de esas öldürücü olan ise H1N1 virüsünün mutasyon geçirmesinden dolayı son iki dalgaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde terhis edilen on milyonlarca asker, salgının dünyanın en ücra noktalarına kadar sirayet etmesini de hızlandırdı. Amerika'dan Batı Avrupa'ya gelen salgın buradan da Balkanlar, İskandinavya, Hindistan ve Orta Doğu gibi uzak yerlerde de kendisini hissettirdi. Afrika ve Asya'daki sömürgeler de hızlı biçimde enfekte oldu. Grip salgınına yakalananlar arasında Alman Şansölyesi Max Von Baden, Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George, ABD başkanı Woodrow Wilson, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İrlandalı ünlü yazar Bernard Shaw gibi tanınan kişiler yer alıyordu.

DÜNYA GENELİNDE GRİP PANDEMİSİ İLE MÜCADELEYE DAİR NOTLAR

İspanyol gribinin yaratmış olduğu etki bir bakıma modern bilimsel tıbbın yetersizliğini de ortaya koydu. Salgınla mücadele eden doktorlar hastalığın mikrobiyolojisini çözümlenmeye çalışırken Influenza A tipi H1N1'in değil de Alman bakteriyolog Richard F. J. Pfeiffer'in *Haemophilus Influenzae* basiline gribin müsebbibi olduğunu düşünüyorlardı. Zaten hastalığa yol açan patojenin bu virüs tipi olduğunu tespit edebilmek için gereken teknolojik donanımdan da yoksunlardı. Bu tipteki patojenleri görebilmek için gerek elektron mikroskoplarının icat edilmesi için 1930'ları beklemek gerekecekti.

Grip salgınına yol açan patojenin mikrobiyolojik yapısının tam olarak tespit edilememesi yüzünden doktorlar tedavi ve önleme noktasında birbirinden farklı ve çelişebilen öneriler sundular. Hastalığın bulaşıcı olduğu ve bunu kontrol altına almanın en iyi yollarının başında enfekte olan kişiyi tecrit etme olduğunun farkındaydılar ancak savaş koşullarının halen etkisini hissettirdiği bir dönemde geniş kitlesel bir karantina uygulaması pek mümkün olamayabiliyordu. Savaşın sonunda evine dönen on milyonlarca askeri karantina altına almak oldukça çetrefilli bir işti. Yine pek çok doktor gribin tedavisi için istirahat, iyi beslenme ve hijyen kurallarına uyma gibi temel olarak üç öneride bulundu. Dünyanın birçok ülkesinde sinema, kilise ve eğitim kurumları kapatılarak geniş halk kitlelerinin bir araya gelmesi önledi.

İngiltere'de nezleden korunmak için değişik görünümlü maskeler takan insanlar

Her ne kadar aşı bulunması için kurumsal çabalar mevcut olsa 1918'de İngiltere'de *Royal College of Physicians* (Kraliyet Doktorlar Akademisi) İspanyol gribini kesin olarak tedavi eden bir ilacın bulunmadığını açıkladı.⁹ Avrupa ve Amerika'da doktorlar arsenik ve sıtmaya karşı kullanılan kinin gibi kimyasalları tavsiye ettiyse de bunların da gribe karşı bir çözüm olmadığı anlaşıldı. Salgın karşısında en büyük problem patojenin kendisinin bir türlü çözümlenememesiydi. *American Medical Association* (Amerikan Tıp Kurumu) başkanı Victor C. Vaughan grip konusundaki bilgilerinin 14. yüzyıldaki Floransalıların veba hakkındaki bilgisinden fazla olmadığını itiraf etmek durumunda kaldı.¹⁰

Salgının ilk olarak başladığı Amerikan ordusunda günlük denetleme ve sıcaklık ölçümlerinin yapılması, hastaların tecrit edilmesi, yüz maskelerinin kullanılması, temiz havalandırmanın sağlanması, kapalı mekânda bir araya gelmenin yasaklanması, sağlıklı kişilere burun ve ağız için sprey dağıtılması ve deneysel aşılama yapıldığı gibi önlemler alındı. Bunlar her zaman olumlu sonuç vermiyordu ancak Ameri-

kan ordusunun sağlık biriminden sorumlu idaresi (*The Army Medical Department*) bu önlemlerin vakaları azaltmaktan ziyade salgının yayılmasını yavaşlatabileceğini kabul etti.¹¹ Hükümet dışındaki sağlık örgütleri gribin kökenini tespit etmek ve etkilerini azaltabilmek için çalışmalar yaptılar. Çeşitli şirketler de grip salgınına karşı ürünler geliştirdi. Bunlardan en göze çarpanı, *Lancet* dergisinin de onayladığı "Arelano Grip Maskesi" adındaki bir üründü. Bu gaz maskesi toplumun pek çok kesiminin alabileceği makul bir fiyattan satışa sunuldu,¹² ama grip virüsü mikroskopik olduğu için kumaştan yapılan gaz maskelerinin içinden çok rahat bir biçimde geçmeye devam etti. Amerika'nın Illinois eyaletinde bulunan Rockford'taki *The Great Lakes Naval Training*'de (Great Lakes Deniz Eğitim Garnizonu) bulunan hastanedeki perso-

nellerden bazıları gripten korunmak için maske taktı. Bu yöntemin sonucu ise oldukça şaşırtıcı oldu: maske takanların %8,3'ü, takmayanların ise %7,9'u gribe yakalandı.¹³ Hastalığın kesin bir tedavi yönteminin olmamasından ötürü tedbirler daha ziyade beslenme, bireysel ve kolektif hijyeni sağlama, istirahat gibi farmasötik olmayan (ilaç dışı) tedbirlere kaydı.

İSPANYOL GRİBİ OSMANLI'DA

Osmanlı İmparatorluğu son demlerinde Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi yıkıcı deneyimlerin yanı sıra halk arasında İspanyol nezlesi veya İspanyol hastalığı olarak bilinen grip pandemisi faciasından da derinden etkilendi.¹⁴ Salgının Osmanlı'ya hangi yollardan sirayet ettiğini tespit etmek güç olsa da Avrupa'dan gelmiş olması biraz daha muhtemel olarak görünmektedir. Demiryollarının ve deniz ulaşımının görece daha iyi olduğu yerlerde bulunan insanlar ilk enfekte olanların başında geliyordu. Salgın esnasında İstanbul'da bulunan ve bununla ilgili raporlar hazırlamış olan Alman hekim M. Weinberg gribe başta motorlu taşıt kullanan, muhaberede ve de-

miryollarında görev yapan askerlerin yakalandığını tespit etti.¹⁵ Osmanlı ordusunun menzil hizmetlerinde yer alan askerler en fazla risk altında olan gruptu.

Grip pandemisinin her üç dalgası da Osmanlı'da etkili oldu ancak tüm dünyada olduğu gibi son ikisinin öldürücülüğü daha yüksekti. Bu hastalığın belirtileri Amerika ve Avrupa'dakiler ile büyük ölçüde aynıydı. Sıhhiye Sahra Genel Müfettişi olan Süleyman Numan Efendi bunları şu şekilde sıraladı: hastalığın birden başlaması, 39-40 dereceye varan yüksek ateş, hastanın boğazında kırmızılık, kuru öksürük, bel ağrıları ve menenjit andıran diğer belirtiler.¹⁶ Grip, dün-

Grip salgını Osmanlı ordusunda sıkça görüldüğünden birliklerde görev yapan tabipler de gerekli önlemleri almaya çalıştılar fakat askeri birliklerin tedbir alması sivil halka nazaran hem kolaylıklara hem de çeşitli zorluklara sahipti.²⁰ Doktorların bir kısmının askeriyede görevlendirilmiş olması bir nevi avantajdı ancak enfeksiyonun önlenmesindeki en önemli tedbirlerin başında gelen hastayı tecrit ederek istirahat ettirmek, siper ve kışla koşullarında her daim mümkün olmayabiliyordu. Yine de bir şekilde enfekte olmuş askerler çadırda veya başka koşullarda tecrit edildiler.²¹

İngiltere'de gribe karşı ilaçlama yapan bir görevli

yanın birçok ülkesinde olduğu gibi Osmanlı'da da resmi makamlara bildirilmesi zorunlu olmayan bir hastalık idi. Pandeminin ilk dalgasında, grip vakalarının sağlık kurumları veya diğer kurumlar tarafından kaydedilmesi zorunlu olmadığından tam bir tespit bulunmak mümkün değildir. İstanbul'da Emrâz-ı Sâriye (Bulaşıcı Hastalıklar) Heyeti'nin reisi Ekrem Bey de gribin bildirilmesinin zorunlu olmadığı için ellerinde net sayısal veriler bulunmadığını ifade etmiştir¹⁷ ancak pandeminin sonuçları ortaya çıkmaya başladıktan sonra daha net veriler ortaya çıkmıştır.

Grip salgınının ikinci dalgasında, havaların soğumaya başlaması ve askerleri terhisi salgının hızlanmasında başat bir rol oynadıkları o dönemde görev yapan sağlık personelleri tarafından da teyit edildi. Doktor Weinberg gribin ikinci dalgasının etkisi hakkında şunları söylüyor: "Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi Toroslar'ın güneyindeki ülkelerde, Avrasya ve İstanbul'da ağır bir grip formu hakimdi. Askerlerimiz bunu geri çekilirken öğrenmiş ve ağır kayıplar vermişlerdi. Her takviye ile kamplara yeni enfeksiyon taşıyıcılar gelmiş, böylelikle de salgın bir türlü son bulmamıştır. Kamplardaki koşullara uygun olarak çoğu zaman bütün bir kıtanın tamamının salgına yakalandığı olmuştur."¹⁸ Savaşın sonlarında doğru arka arkaya yenilgiler alan Osmanlı ordusunun etkinliği griple birlikte daha fazla zarar görmüştür.¹⁹

Dört sene boyunca Cihan Harbi gibi fiziksel ve mental anlamda yıpratıcı olan bir deneyimden çıkan askerlerin bünyesi kötü barınma, beslenme, yetersiz sağlık hizmetleri gibi sebeplerden ötürü oldukça zayıflamıştı. Cephede veya cephe gerisindeyken kaptıkları H1N1 virüsünü Yozgat, Ankara, Eskişehir, Elazığ, Doğubayazıt gibi Anadolu'nun dört bir yanına sırayet ettirdiler. Bilhassa karayolu ve demiryolu hatlarının bulunduğu yerler salgının yayılmasının en önemli noktalarıydı. Ancak bu noktada şu hususa da dikkat çekmek gerekir: Savaş döneminde alınan Britanyalı ve Rus esirler de salgının yaygınlaşmasında rol oynadılar. Osmanlı hükümeti esirlerin firar etmesini engellemek için Anadolu'nun Kırşehir, Kütahya, Afyon, Kastamonu gibi ulaşımı nispeten daha zor olan iç bölgelerinde esir kampları kurmayı tercih etmişti ve böylelikle bu kampların virüsün rezervuarı konumuna gelmesine yol açtı.²² Buralarda gripten sık sık ölümler meydana geldi. Irak cephesinde Osmanlı'ya karşı savaşan İngiliz ordusunda sıklıkla grip salgını kaynaklı zayıflık meydana geldiği bilinmektedir.²³

Osmanlı'da İspanyol gribine yakalananlar arasında en dikkat çekici kişilerin başında ise Mustafa Kemal yer alıyordu. Mustafa Kemal, 1917'de Şehzade veliaht olan Vahdettin Efendi ile birlikte gittiği Almanya seyahatinin dönüşünde böbreklerinden rahatsız olduğu için İstanbul'a hemen dönmez ve

Viyana'ya gider. Buradan da günümüzde Çekya sınırları içinde bulunan ve kaplıcaları ile ünlü Karlsbad'a gidip bir süre dinlendikten sonra İstanbul'a dönmek için tekrar Viyana'ya gelir. Avusturya'da İspanyol gribine yakalanır ve birkaç gün gecikmeyle İstanbul'a dönmek zorunda kalır.²⁴ Mustafa Kemal grip virüsünü herhangi bir komplikasyonu olmadan atlatmayı başardı. Ancak salgının üçüncü dalgasında 1919'da Samsun'a gitmesine yakın bir tarihte bir kez daha İspanyol gribine yakalansa da yaveri Cevad Abbas (Gürer) tarafından çağrılan doktorların muayenesi sonucunda hastalığın bünyesinde fazla etkili olmadığı tespit edildi.²⁵

Nazım Hikmet, *Kuvâ-yı Milliye* şiirinin bir bölümünde İspanyol gribinin ne kadar yıkıcı olduğuna değinirken²⁶ Hüseyin Rahmi (Gürpınar) de bu hastalık hakkında yazdığı *Hakka Sığındık* romanına şu satırlarla başlıyordu:

İstanbul'da Hoşkadem taraflarında İspanyol nezlesi yangın gibi haneden haneye savletle (hamlelerle) aile efradından üç dört cana kıymadıkça sönmüyordu. Hastalık zuhur eden evler ile imkân derecesinde ihtilattan (karşılaşarak görüşme) sakınılması hususunda etibbânın (tabiplerin) vesâyâsı gazetelerin ihtarâtı (uyarıları) bîtesir kalıyor. Bu nasayihin (nasihatlerin) zıddına hareketten mütevellit elim vakalar birbirini vely ediyor (ardı sıra geliyor), kimsede eser-i intibah (uyanış belirtisi) görülüyor, cahil kafalar hep bildiğine gidiyordu.²⁷

Grip hastalığının yarattığı tahribatın izlerini edebî eserlerde dahi bu şekilde görmek mümkündür.

İspanyol gribi salgını imparatorluğun ücra noktalarında dahi görülürken bununla baş edebilecek sağlık altyapısı savaş döneminde ciddi hasar almıştı. Her ne kadar bu hastalık için nihaî bir tedavi yöntemi olmamasına rağmen Osmanlı'nın Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla birlikte ilaç ithalatının sadece İttifak Devletleri'nden yapılmasından ötürü ilaç temininde büyük zorluklar yaşanmıştır. Ayrıca sivil doktorların bir kısmının askeri birliklerde görevlendirilmesi, cephe gerisindeki halkın grip salgını karşısında kısmen hekimsiz kalmasına sebebiyet verdi. Örneğin, gribin etkilerinin halen az da olsa sürdüğü 1920'nin başlarında İstanbul Şehremaneti, Dahiliye Nezaretinden 30 kadar doktor talep etmişse de onların orduda görev yapmasından dolayı eli boş dönmek zorunda kalmıştı.²⁸ Zaten savaş dönemindeki doktorların sayısı da Ahmed Emin'in (Yalman) verdiği istatistikî verilere göre 2,555 idi²⁹ ancak savaşın sonunda bu sayı 1564'te düştü. Bu doktorların yaklaşık % 18'i (292 doktor) de bulaşıcı hastalıklardan ötürü hayatını kaybetti.³⁰ Siviller kadar sağlık personelinin de hayatını kaybettiğini söylemek gerekiyor.

Sağlık personeli ve ilaç noktasında yetersizliklere rağmen alınan önlemlere bakıldığında İstanbul Şehremaneti ve Sıhhiye Nezareti, gribin hava yoluyla yayıldığını düşündüğünden buna göre önleyici tedbirler alınmaya gayret edildi. Bu yüzden de yapılan ilk uygulamaların başında insanları kalabalık ortam-

Tramvay konduktörü maskesiz bir yolcunun binmesine izin vermiyor

lardan uzak tutmak geliyordu. İkinci dalgadan sonra çok sayıda ölüm gerçekleşince okul gibi kamuya açık mekânlara çeşitli kısıtlamalar getirildi. Salgın, Maarif Nezareti tarafından ciddiye alınarak ikinci bir emre kadar resmî ve gayri resmî bütün okulların kapatılmasını istendi. Buna rağmen bazı Ermeni ve Rum okullarının bu emre uymadığı tespit edilince³¹ haklarında tahkikat başlatılmıştır.³² Salgının etkisi zayıflayınca okullar tekrar eğitim ve öğretime açıldı.³³

Grip pandemisi ile mücadele eden kurumların başında gelen İstanbul Şehremaneti insanların birbirleriyle temastan kaçınması, okul gibi kamusal mekanların kapatılması, temizliğe özen gösterilmesi, hastalık kapılara nasıl muamele yapılması gerektiği gibi oldukça bilgilendirici ve önleyici tedbirler ihtiva eden bir beyanname yayımladı.³⁴ Zaten dünya genelinde de nihai tedavisi olmayan bu gribe karşı verilen yanıt hijyen kurallarına uyma, düzenli uyku beslenme gibi önleyici tedbirlerdi. Osmanlı'da Bakteriyolojihane-i Şahane'nin müdürü Refik Bey, grip için aşı bulduğunu iddia etse de bu da pek işe yaramadı.³⁵ Hastalığın patojeni olan H1N1 virüsünün tespit edilememiş olması aşı gibi tedavi yöntemlerini de etkisiz kılmaya yetiyordu.

SAYILARLA İSPANYOL GRİBİ

İspanyol gribinin öldürücü bir hastalık olduğu tüm dünyanın mutabık kaldığı bir nokta olmasına rağmen, kaç kişinin buna yakalandığı ve hayatını kaybettiği hususunda büyük bir ihtilaf söz konusudur. Grip pandemisinin savaş dönemine ve savaş sonrası dönemi gibi kaotik bir zaman dilimine denk düşmesi, gribin birçok ülkede resmi olarak bildirilmesi zorunlu olan bir hastalık olmaması, düzenli kayıtların tu-

Maskeli temizlik işçileri

tulmaması gibi sebeplerden ötürü elimizde net sayılar mevcut değil ancak yine de bu biyolojik felaketin boyutları konusunda genel anlamda kabaca sayılar vermek mümkün görünüyor.

İlk grip vakaları ABD'de ortaya çıktığında bunları çok fazla ciddiye almayan ancak durumun vahametini kısa bir süre sonra idrak eden *American Medical Association* dünya genelindeki toplam ölüm sayılar konusunda en mütevazı tahmini yaparak 21 milyon kişinin bu pandeminin kurbanı olduğunu açıkladı. Bilhassa tarihsel epidemiyoloji ile ilgilenen tarihçiler

ise ortalama olarak 50 milyon gibi daha yüksek bir sayı ileri sürmektedir, ancak İspanyol gribi konusunda detaylı araştırmalar yapmış olan John Barry ise bu sayının 100 milyon bile olabileceğini düşünmektedir.

Avrupa kıtasında ölüm oranının en yüksek olduğu ülkelerin başında sırasıyla binde 12,7 ve 12,3 ile Macaristan ve İspanya gelirken, günümüzde COVID-19 hastalığının bu kıtada en çok yayıldığı yerlerden olan İtalya binde 10,7 ile bu salgından da ölümlerin sayısı bakımından en çok etkilenen yerlerdendi. Pandeminin anavatanı olan ABD'de ise ölüm oranı binde 6,5 civarındaydı. Dünya üzerinde salgının en çok vurduğu kıta ise sağlık hizmetleri noktasında yetersizlik ve sömürgecilik faaliyetlerinden ötürü Afrika idi. Özellikle Kamerun neredeyse nüfusunun yarısına tekabül eden 250,000 kişiyi (binde 445) gripten ötürü kaybetti.³⁶

Osmanlı Devleti'nde ise grip salgının ülkenin dört bir yanında görüldüğünü bilmemize rağmen net bir sayı vermek zor görünüyor ancak başkent İstanbul için verilen sayı İstanbul Şehremaneti ve Sıhhiye Mecmuası'na göre binde 5 dolaylarındadır. Bu kentnin nüfusu 1918'de 1,100,000 civarında olduğunu varsayarsak buradaki toplam ölü sayısını 5,500 olarak tahmin edebiliriz. Ahmed Emin (Yalman) İstanbul'da sebebine bakılmaksızın toplam ölümlerin 1917'de 25,270 iken bir sene sonra yani İspanyol faciasının olduğu yıl 40,594'e sıçradığı bilgisini veriyor.³⁷ Takriben 15,000 kişilik ani artışın bir kısmının gripten kaynaklandığını düşünebiliriz. İspanyol gribi, tarihin en azlı biyolojik katillerinden birisi olarak tarih sayfalarındaki yerini bu şekilde almış oldu.

MURAT YOLUN - ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- Hristiyanlık inancında kıyametin alameti olarak 4 tane atlıdan bahsedilmektedir. Her bir atlının kendine has işlevi ve anlamı vardır. Beyaz olan birinci atlı Tanrı'nın kendisini, yaşama ve umudu temsil eder. Kırmızı olan ikinci atlı ise siyaset ve gücü temsil eder. Siyah olan üçüncü atlı kıtlıkları temsil eder. Dördüncü atlı ise solgun renktedir. Hem ölümü hem de vebayı temsil eder. Andrew Nikiforuk'a göre veba ve ölüm eş anlamlıydı ve eski insanlar için bu ikisi ayırt edilebilir değildi. Daha detaylı bilgi için bkz. Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 14-15.
- John M. Barry, *The Great Influenza: The Story of the Deadliest Pandemic in History* (New York: Penguin, 2005), 457.
- Anton Erkoreka, "Origins of Spanish Influenza Pandemic (1918-1920) and Its Relation to The First World War", *Journal of Molecular and Genetic Medicine* 3, S.2 (Aralık 2009): 192.
- Ibid., 191.
- Barry, *Great Influenza*, 2-3.
- Alfred J. Bollet, *Plagues and Poxes: The Impact of Human History on Human Disease* (New York: Demos Medical Publishing, 2004), 107.
- Michael B. A. Oldstone, *Viruses, Plagues and History* (New York: Oxford University Press, 2010), 310.
- Charles Rosenberg, "What is an Epidemic? AIDS in Historical Perspective," *Daedalus* 118, No.2 (Bahar 1989): 278-287.
- Lori Loeb, "Beating the Flu: Orthodox Commercial Responses to Influenza in Britain, 1889-1919", *Social History of Medicine* 18, No.2 (Ağustos 2005): 211.
- Alfred W. Crosby, *America's Forgotten Pandemic: The Influenza of 1918* (New York: Cambridge University Press, 1989), 312.
- Carol R. Byerly, *Fever of War: The Influenza Epidemic in the US Army During World War I* (New York: New York University Press), 90.
- Loeb, "Flu" 217.
- Byerly, *Influenza*, 90.
- Murat Yolun ve Metin Kopar, "The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire," *Belleter LXXIX*, Sayı:286 (Aralık 2015): 1100.
- M. Weinberg, "Malaria and Grippe", *Beihfte Zum Archiv für Schiffs-und Tropen-Hygiene* 4, Ek 4 (1919): 178.
- Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör no:5016, Dosya no:001, Fihrist no: 21, 14 Eylül 1334.
- Sabah, 28 Kanun-ı Evvel 1334.
- Weinberg, "Malaria und Grippe," 186-187.
- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivler Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA), DH-D. UM., Dosya no:19-3, Gömlek no:1-7/2, 12 Tesrin-i Evvel 1334.
- Murat Yolun ve Metin Kopar, "Spanish Influenza," 1111.
- Abdülkadir Nayan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız* (Ankara: Son Havadis Matbaası, 1956), 87.
- Türk Kızılayı-Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Arşivi, Kutu no:1134, Belge no:4, 18 Ağustos 1337; H.C.W. Bishop, *A Kut Prisoner* (London: John Lane, 1920), 231; C. L. Woolley, *From Kastamonu to Kedes* (Oxford: Blackwell, 1921), 43.
- The National Archives of the United Kingdom (TNA), War Office (WO) 32/5215, 1918.
- Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu* (İstanbul: Altın Kitaplar, 2010), 147.
- Eren Akççek, *Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü* (İzmir: Güven Kitabevi, 2005), 165.
- "Biz ki İstanbul şehriyiz, Seferberliği görmüşüz: Kafkas, Galiçya, Çanakkale, Filistin, Vagon ticareti, tifüs ve İspanyol nezlesi bir de ittihatçılar, Bir de uzun konçuk Alman çizmesi 914'den 18'e kadar yedi bitirdi bizi" Nazım Hikmet, *Kuvâyı Milliye: Şiirler 3* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 23.
- Hüseyin Rahmi (Gürpınar), *Hakka Sığındık: İştilmedik Bir Vaka* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, Rumi 1335/1919), 2.
- BOA, DH. UVMVM., Dosya no:96, Gömlek no:25/3, 1 Mart 1336.
- Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War* (New Heaven: Yale University Press, 1930), 252.
- Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 298.
- BOA, MF. MKT., Dosya no:1229, Gömlek no:45-3, 31 Kanun-ı Evvel 1334.
- BOA, MF. MKT., Dosya no:1229, Gömlek no:45-7, 2 Kanun-ı Sani 1334.
- BOA, MF. MKT., Dosya no:1229, Gömlek no:20, 9 Kanun-ı Sani 1334.
- Ati (İleri), 28 Kanun-ı Evvel 1337.
- Ati (İleri), 18 Tesrin-i Sani 1336.
- Niall P.A.S. Johnson ve Juergen Mueller, "Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 Spanish Influenza Pandemic," *Bulletin of the History of Medicine* 76, S.1 (2002), 110-115.
- Ahmed Emin (Yalman), *Turkey*, 249.